

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБСТАНЦІАЛЬНИХ КОМПОНЕНТІВ У РЕЧЕННЯХ З ТРИВАЛЕНТНИМИ ДІЄСЛІВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

У статті розглядаються особливості функціонування субстанціальних компонентів у семантично елементарних реченнях з тривалентними дієслівними предикатами.

The article is devoted to the analysis of the substantial components' peculiarities in the constructions with trivalent verbal predicates.

Граматичні дослідження сьогодення здебільшого спрямовані на поглиблене вивчення проблем синтаксису, що зумовлено необхідністю детального опису змістового боку речення, або його семантичної структури, яка ґрунтується на предикатних і непередикатних знаках. Вагомою відмінністю такого підходу до аналізу структури простого речення є те, що він пов'язаний із семантико-синтаксичною категорією валентності предикатної синтаксеми. Відбиваючи значеннєво зумовлену сполучуваність предиката з іншими непередикатними компонентами, валентність визначає тип семантико-синтаксичної структури речення.

Семантико-синтаксична валентність належить до найскладніших граматичних категорій, вивчення якої є досить актуальною проблемою української лінгвістики. Свій розвиток теорія валентності отримала у наукових дослідженнях С.Д.Кацнельсона, М.Д.Степанової, Б.А.Абрамова, Й.Ф.Андерша, Ю.Д.Апресяна, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка, Н.Л.Іваницької та ін. Досить широкий діапазон зв'язків між валентністю предиката і семантико-синтаксичною структурою речення знаходимо у працях І.Р.Вихованця. Учений визначає семантико-синтаксичну валентність предиката (ознакового слова) як здатність його сполучатися з іншими (як правило, неознаковими) словами, мати певну кількість відкритих позицій, які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [Вихованець 1992: 41]. Слід зазначити також, що семантично елементарне речення сучасної української мови включає до свого складу шестивалентні – одновалентні предикати. Це означає, що максимальна кількість іменників в елементарному реченні не може виходити поза межі шести компонентів, а мінімальна кількість не може бути нульовою. Один предикат із залежними від нього непередикатними компонентами (власне-іменниками, тобто іменниковими словами, що позначають реальні предмети) формує елементарне з семантико-синтаксичного погляду речення та визначає кількісний склад іменникових компонентів та їх семантичну природу.

Дискусійним залишається в мовознавстві питання про семантичні угруповання предикатних знаків. Деякі дослідники вдаються або до надто узагальнених класифікацій, або до надто деталізованих, що зумовлено врахуванням різних критеріїв розподілу предикатів на семантичні класи. З цього приводу заслуговує на увагу класифікація І.Р.Вихованця, який виділяє предикати дії, процесу, стану, якості, кількості та локативні

предикати [Вихованець 1993: 111]. Однак більшість учених, характеризуючи семантико-синтаксичні властивості предикатів, поділяють їх на два більш узагальнених класи: предикати дії та предикати стану. Це основне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків. Предикати дії пов'язуються з активним предметом (звичайно особою), діячем, від якого походить дія, а предикати стану – з пасивним предметом (як істотою, так і неістотою), носієм стану, якому приписується відповідний стан [Вихованець 1988: 85]. Ступені подальшого розчленування вказаних класів предикатів на семантичні підкласи можуть бути різними, залежно від характеру відповідних семантичних ознак.

Іменникові компоненти у складі простого семантично елементарного речення визначаємо як зумовлені семантико-синтаксичною валентністю предиката субстанціальні синтаксеми зі значенням власне-предметності. С.Д.Кацнельсон з цього приводу зазначає, що “предметні значення, або поняття, характеризуються передусім тим, що вони відбивають матеріальні предмети і містять у силу цього в собі загальну категорійну ознаку предметності (не “граматичної” або “фіктивної”, а “реальної”)” [Кацнельсон 1972: 135]. Поняття синтаксеми виникло на основі вчення про відмінкові форми, оскільки в синтаксемному аналізі попередніх років основна увага приділялася саме відмінковим формам як засобам вираження синтаксем. На думку більшості дослідників, синтаксеми є компонентами семантико-синтаксичної структури речення, тому що виділяються за семантичними ознаками з опорою на певний тип синтаксичного зв'язку, тобто за диференційними семантико-синтаксичними ознаками [Мухин 1964: 78; Вихованець 1983: 7-8, 99]. У лінгвістичній літературі для позначення предметних компонентів мовознавці використовують різні терміни: актанти (Л.Теньєр), предметні місця (Т.П.Ломтєв), глибинні відмінки (Ч.Філлмор), іменники або аргументи (У.Чейф), предикандуми (С.Д.Кацнельсон), субстанціальні синтаксеми (І.Р.Вихованець) тощо. Теорія цього питання започаткована Л.Теньєром, який розподілив члени речення на актанти (підмет і додатки) та сирконстанти (обставини). До валентної рамки предиката автор відносить лише перші, оскільки ті, на його думку, є валентно-пов'язаними [Теньєр 1988]. Інші дослідники синтаксису по-різному визначають кількість і характер предметних компонентів у семантико-синтаксичній структурі речення. Так, наприклад, Ч.Філлмор, описуючи семантичні відношення аргумента до предиката, визначає шість так званих глибинних відмінків [Філлмор 1981: 363-495]. У подальших дослідженнях автор неодноразово змінює думку щодо складу та назви глибинних відмінків, що свідчить про інтенсивні пошуки дослідником об'єктивних критеріїв виділення універсальних семантико-синтаксичних ролей. Питання семантичної характеристики іменників, або аргументів, торкається і У.Чейф, вказуючи на сім аргументів-іменників, які є позначенням речей і опредмечених абстракцій, що характеризуються семантичними відношеннями до предиката типу глибинних відмінків Ч.Філлмора і до того ж семантичними ознаками субкатегорійної природи [Чейф 1975: 113-121, 167-190]. Питання про кількість іменникових компонентів у семантико-синтаксичній структурі елементарного речення

порушує також І.П.Сусов, розглядаючи вісім релятем, які певною мірою відповідають глибинним відмінкам Ч.Філлмора. Автор розрізняє предметні та ознакові релятеми, які дозволяють враховувати типи речень, складніші за елементарні конструкції [Сусов 1973: 90-126]. Важливо також і те, що деякі лінгвісти, характеризуючи предметні компоненти, вдаються або до максимального узагальнення їх семантичних функцій, або ж до надто розгалуженої їх диференціації. Так, наприклад, у концепції Р.Шенка розрізняється лише п'ять глибинних відмінків [Schank 1972: 101-140], Н.М.Арват вказує на ще меншу кількість компонентів семантичної структури речення, зводячи всю сукупність аргументів і предикатів до п'яти [Арват 1979: 52-61]. Протилежною виявляється теорія Ю.Д.Апресяна, у якій дослідник виділяє до двадцяти п'яти семантичних відношень [Апресян 1973: 285-286]. В.В.Богданов виокремлює чотирнадцять семантичних функцій аргументів [Богданов 1977: 52-55]. У працях І.Р.Вихованця розглядається тринадцять типів аргументних синтаксем, що відбивають семантичні відношення непередикатних знаків до предикатних і придатні для опису семантичної структури елементарного речення [Вихованець 1996: 9-13]. У подальших дослідженнях мовознавець розмежовує п'ять субстанціальних синтаксем елементарного речення та шість вторинних предикатних синтаксем. Автор визначає субстанціальну синтаксему як синтаксичну одиницю семантичного порядку, яка в структурі семантично елементарних простих речень передає значення реальної предметності і виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень [Вихованець 1993: 43-44]. Семантико-синтаксичні відношення спрямовані від підпорядкованого (залежного) компонента до підпорядковуючого (опорного) і членуються залежно від лексичного наповнення предиката на суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні. Відповідно до цих різновидів субстанціальних відношень виділяють суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні синтаксеми [Вихованець 1992: 112-136]. Кількість залежних іменникових компонентів, їх функції, лексичне вираження та морфологічне оформлення у простому з семантичного погляду елементарному реченні визначаються семантичною природою предиката.

За спостереженням К.Г.Городенської, "синтаксеми субстанціального типу .. неоднорідні за своїми дериваційними характеристиками і поділяються на синтаксеми, виражені непохідними іменниками, і синтаксеми, виражені похідними іменниками. Останні є трансформами базових елементарних речень у відповідній семантико-синтаксичній позиції речення або базових словосполучень, утворених з речень, у будь-якій позиції речення" [Городенська 1991: 100].

Розглянемо окремі різновиди субстанціальних синтаксем та особливості їх функціонування у структурі семантично елементарного речення. Огляд варто розпочати із суб'єктної синтаксеми, що має найвищий функціональний ранг з-поміж інших іменникових компонентів. Суб'єктна синтаксема, що є абстрактною субстанціальною семантико-синтаксичною мінімальною одиницею, реалізується у своїх семантичних і морфологічних варіантах.

Виділення семантичних різновидів суб'єктної синтаксеми залежить передовсім від характеру предиката, що виступає найголовнішою синтаксемою у семантико-синтаксичній структурі речення, бо її валентність формує елементарне з семантико-синтаксичного погляду просте речення. Відповідно до шести типів предикатної синтаксеми – предикатів дії, предикатів процесу, предикатів стану, предикатів якості, предикатів кількості та локативних предикатів – розрізняють шість семантичних варіантів суб'єктної синтаксеми, зокрема такі, як суб'єкт дії, суб'єкт процесу, суб'єкт стану, суб'єкт якісної ознаки, суб'єкт локативного стану та суб'єкт кількісної ознаки [Вихованець 1992: 112; 1993: 258-259]. Суб'єктна синтаксема позначає діяча або носія процесу, стану і поєднується з предикатами будь-якого семантичного типу, напр.: *До ранкового чаю **мати ставить** на стіл тарілку з уламком свіжого, налитого медом щільника* (О.Гончар); ***Росли сини і веселили** Старії скорбнії літа* (Т.Шевченко); ***Вона ненавиділа і зневажала** тепер імператора, як може це робити жінка молода, повна сил* (П.Загребельний); - *Але ж ні! – промовив дід раптом, ніби прокинувшись. – **Я не дурний**, і розуму мені не позичать у людей* (І.Нечуй-Левицький); *Вона навіть не пригадає, як **Загнибіда опинився** біля неї* (П.Мирний); *Пером не можна написати, **Не можна** і в казках сказати, яких **було багацько див!*** (І.Котляревський). Типовим морфологічним засобом вираження суб'єктних синтаксем у сучасній українській мові виступає називний відмінок, що є суб'єктним відмінком першого рангу. Але у деяких випадках морфологічними варіантами суб'єктної синтаксеми виявляються грами давального, а також знахідного та родового відмінків, напр.: ***Йй не спалося:** сон десь далеко блукав від неї* (П.Мирний); - ***Чогось лихоманить мене**, - здригнувся Левко й передав косу Григорієві* (М.Стельмах); ***На возі нас п'ятеро*** (Ю.Збанацький).

Об'єктна синтаксема також має свій набір семантичних і морфологічних варіантів. Семантичне членування об'єктної синтаксеми зумовлено насамперед лексичним значенням предиката, відповідно до чого виділяють такі семантичні варіанти об'єктної синтаксеми: об'єкт дії, об'єкт процесу, об'єкт стану, об'єкт якісної ознаки-відношення та об'єкт локативного предиката дії [Вихованець 1992: 118]. Об'єктні синтаксеми при предикатах дії та стану здебільшого вказують на істоти чи неістоти, на які спрямовано дію або стан, пор.: *Раз якось голова **послав** до Миколи **десяцького**, щоб він **дав** свого **коня** під станового* (І.Нечуй-Левицький); ***Як я люблю тебе**, мій рідний краю, **Як я люблю красу** твою, **твій люд*** (І.Франко). Предикати процесу сполучаються з іменниковою об'єктною синтаксемою на позначення звичайно осіб, на які поширюється даний процес, напр.: ***Я не серджусь на сестричку**, Бо вона ще невеличка, **Ще не зводиться на ноги**, **Лиш плазує до порога*** (М.Стельмах); ***Як наш Латин тут розгнівився** **І на гінця** сього **озлився**, **Що губи з серця покусав*** (І.Котляревський). Наступним семантичним варіантом об'єктної синтаксеми є компоненти, що вказують на об'єкт порівняння. Вони зазвичай функціонують при предикатах якості-відношення, виражених формами вищого ступеня порівняння предикатних прикметників із значенням якості у позиції присудка, напр.: ***Андрій був старший від інших хлопчиків*** (Р.Іваничук); ***Чим старшина***

кращий за пана? (З.Тулуб); *Микола Островський молодший за нього...* (Ю.Мартич). І останній варіант об'єктної синтаксеми поєднується з локативними предикатами дії, повторюючи особливості об'єктних синтаксем у функції об'єкта власне-дії, напр.: *Білий кінь швиденько **віз санки** по грудковому шляху* (М.Вовчок); *Вдивляючись пильно в путь, від міста і до міста по рейках **поїзди ведуть** невтомні машиністи* (Н.Забіла).

За спостереженням І.Р.Вихованця, у сучасній українській мові основним морфологічним засобом вираження об'єктного значення є знахідний відмінок, що виявляється спеціалізованим у граматичній системі мови як відмінок об'єкта [Вихованець 1992: 119]. Мовознавець також стверджує, що знахідний відмінок в об'єктній функції взаємодіє з родовим, який є одним із морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми, напр.: - *От ми і ходимо **втрьох** по черзі до Устима. **Гостинця** там якого **занесу**, **провідаю** і йому **легше стає...*** (В.Кучер); - *Аркадій! Тобі **покласти** ще **крему**?* (М.Коцюбинський). У ролі морфологічного варіанта об'єктної синтаксеми виступає також давальний відмінок у функції об'єкта дії, напр.: *Невдовзі він сам **знайшов спосіб допомагати родині*** (О.Гончар); *Одна бабуся поставила [богунцям] мисочку **вареної нечищеної картоплі**, і ніхто потім в селі не **докоряв її** й не посміхався з неї* (О.Довженко). Периферію морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми складає орудний відмінок об'єкта, статус якого у синтаксичній системі сучасної української мови впливає із вторинної для нього об'єктної функції, напр.: *Пливуть собі, співаючи, Море вітер чує; Попереду Гамалія **Байдаком керує*** (Т.Шевченко); ***Ротою** тепер **командував** гвардії старший лейтенант Кармазин* (О.Гончар).

Адресатна синтаксема має меншу семантичну і морфологічну розгалуженість та поєднується лише з предикатами дії, вказуючи на особу чи іншу істоту, якій призначена дія. Основним морфологічним варіантом адресатної синтаксеми виступає давальний відмінок, що спеціалізується на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії, напр.: *Целя **вручила докторові рецепт*** (І.Франко); ***Посилаю Вам** рекомендованою бандероллю своє оповідання “**Пекоптьор**”* (М.Коцюбинський); *І стало їй чудно, що вона **розказує** за себе **хлопцеві**, котрого побачила вперше* (І.Нечуй-Левицький). Слід зазначити, що залежні від дієслів іменники адресатної семантики мають досить вузький лексичний діапазон, звичайно поширюючись на назви істот (здебільшого осіб).

Інструментальні синтаксеми диференціюють на синтаксеми у функції знаряддя дії і у функції засобу дії. Посідаючи периферійну позицію у семантико-синтаксичній структурі елементарного простого речення, інструментальні синтаксеми поєднуються з предикатами дії слабким підрядним зв'язком. Субстанціальним синтаксемам зазначеного типу властиве деяке лексичне обмеження, оскільки вони зазвичай виражаються іменниками на позначення спеціалізованих конкретних предметів, напр.: *Калашник .. **креслив** щось на снігу гострим залізним **зубком** великих вил* (Г.Епік); *Стеля звисала так низько, що Люда відчувала, як **торкається її волоссям*** (М.Трублаїні); - *Закопаймо оце все тут в печері в кутку та ще й **каменем** зверху **прикриймо...*** -

обізвався тихо ще один злодій (І.Нечуй-Левицький). Специалізованою формою вираження інструменталія у реченні виступає орудний відмінок як основний морфологічний варіант інструментальної синтаксеми. Також спостерігається формування вторинних прийменниково-відмінкових форм, які активно поповнюють засоби вираження інструментальності і диференціюють інструментальні семантико-синтаксичні відношення компонентів, пор.: ***Креслити коло циркулем*** та ***Креслити коло за допомогою циркуля***. Поряд з орудним відмінком у сфері інструментальних відношень функціонує знахідний прийменниковий, що вказує на додаткові інструментальні відтінки, напр.: *Тепер оце я щоранку **випираюсь холодною водою*** (Л.Українка); *Данюша, червоний і спитнілий, **виперся об хусточку** й повів розгублено плечима* (А.Головко). Субстанціальна синтаксема у функції інструменталія сполучається здебільшого з три- - шестивалентними предикатами, з-поміж яких найбільшу валентність виявляють предикатні одиниці, що поєднують у собі значення власне-дії та локативне значення. У подібних реченнях валентна рамка предикатів дії, які поєднуються з субстанціальними синтаксемами суб'єктного, об'єктного, адресатного та інструментального типу, доповнюється локативними субстанціальними синтаксемами динамічного різновиду.

Маючи своєрідне лексичне вираження, локативні синтаксеми позначають різні просторові поняття: назви населених пунктів, приміщення, предмети тощо. Вони вживаються при локативних дієслівних предикатах та поєднуються за допомогою форми синтаксичного зв'язку – керування. В елементарному простому реченні функціонують два основні типи локативних синтаксем: статичні локативні синтаксеми та динамічні локативні синтаксеми, останні з яких залежать від дієслів руху і членуються на три різновиди: а) локативні синтаксеми у значенні вихідного пункту руху; б) локативні синтаксеми у значенні кінцевого пункту руху та в) локативні синтаксеми на позначення шляху руху, напр.: ***Вийшли з хати** батько й мати **В садок** погуляти* (Т.Шевченко); ***І слава розійшлась навкруги** Про бусла того, й люди **приходили** **З далеких сіл і міст**, щоб хоч разок На тее диво дивне подивитись* (Л.Первомайський); ***Як настане літо, почнуть приїздити в село** його учні, студенти, інженери, капітани* (В.Кучер); ***Привели мене у темну якусь хатину** – землянка, чи льох, чи що воно таке, не скажу* (М.Вовчок); *Регулювальники спокійно спостерігали за двома машинами, що **йшли по центральній доріжці** мосту* (П.Загребельний); ***Вулицею рухалися сотні підвід і кілька сот неможливицької кінноти*** (Г.Епік). Досить різноманітними виявляються статичні локативні синтаксеми, які вживаються з локативними дієслівними предикатами на позначення місця розташування особи або предмета, напр.: ***У хаті жила Карамелева дружина з дочкою*** (М.Вовчок); ***Прапор командуючого ескадрою знаходився на крейсері “Москва”*** (В.Кучер); ***За тином під вербами сиділа юрба дівчат. Хлопці стояли коло їх і балакали*** (І.Нечуй-Левицький). Дискусійним залишається в мовознавстві питання про статус локативних субстанціальних синтаксем. Деякі дослідники, наприклад А.М.Мухін, стверджують, що локативні синтаксеми належать до відтінкових синтаксем, у яких прийменники диференціюють просторові

значення, але не створюють окремих синтаксем [Мухин 1964; 1980]. Протилежної думки дотримується І.Р.Вихованець, який вважає, що прийменники з просторовим значенням являють собою постфікси локативних предикатів, а отже диференціюють не субстанціальні синтаксеми, а предикати [Вихованець 1992: 130-136]. Морфологічними варіантами субстанціальних синтаксем із значенням локатива виступають місцевий відмінок як спеціалізована локативна грамема категорії відмінка, орудний, знахідний, родовий і давальний відмінки.

Отже, зважаючи на зазначені особливості дієслівного предиката як організуючого центру елементарного речення та характерні риси окремих субстанціальних компонентів, що перебувають у певних семантичних відношеннях щодо предиката, спробуємо описати закономірності функціонування іменникових синтаксем, які поєднуються із тривалентними дієслівними предикатами. Слід зазначити, що керування трьома іменниками вважається середньою сполучувальною спроможністю дієслова, що є досить поширеним в українській мові, проте у сучасному українознавстві відсутня детальна характеристика синтаксично елементарних речень із зазначеними типами предикатів. Відповідно до цього виявляється доцільним проаналізувати та систематизувати дієслівні предикати, що поєднуються з трьома субстанціальними компонентами, а також виявити закономірності функціонування іменникових синтаксем у семантико-синтаксичній структурі зазначених речень.

Характерно, що дієслова, які керують трьома субстанціальними синтаксемами, звичайно входять до складу предикатів дії та поєднуються з іменниками на позначення діяча, знарядь і предметів, на які спрямовується дія. Тобто, тривалентні дієслівні предикати вимагають таких субстанціальних компонентів, як суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема та інструментальна або адресатна синтаксема. Отже, характеризуючи тривалентні дієслівні предикати, виокремлюємо такі основні структури семантично елементарних речень з вказаними типами предикатів: 1) $S + P + O + I$, напр.: *Оливи кучеряві сріблом криють всі левади* (Л.Українка); 2) $S + P + O + A$, напр.: *Ну а скільки ж тобі та лучка доходу давала?* (П.Мирний), де S – суб'єктна синтаксема; P – предикатна синтаксема; O – об'єктна синтаксема; I – інструментальна синтаксема; A – адресатна синтаксема.

До тривалентних дієслівних предикатів, що керують суб'єктним, об'єктним та інструментальним компонентами, відносимо дієслова, які позначають активну дію суб'єкта на об'єкт. Вказані предикати становлять найпродуктивнішу групу тривалентних дієслів, з-поміж яких доцільно виокремити такі лексико-семантичні групи: 1) дієслова, які позначають покриття одного об'єкта іншим: **крити, покрити, закрити, накрити, укрити, перекрити, обтягувати, обгортати, оббивати, обмазувати, обвивати, обв'язувати, обмотати, оповивати, опоясувати, загортати, закутувати** і под.; 2) дієслова із семантикою зміни або перетворення об'єкта, які позначають: а) знищення певним знаряддям, напр.: **ампутувати, відстригати, збривати, відрізати, зістругати, обрізати, перерізати, перерубати, відрубати,**

перепиляти, зарізати і т. ін.; б) зміну об'єкта певним засобом: *вибрити, висікти, витерти, вичесати, вичинити, вичистити, закреслити, заповнювати, заряджати, засіяти, засадити, зачесати, в'язати, бадьорити, бризкати, вантажити* та ін.; в) перетворення об'єкта певним знаряддям: *барвити, батувати, боронити, брити, бурити, вкоротити, забарвити, забрукувати, заліпити, кувати, копати, клепати, колупати, косити, креслити, молоти, майструвати* і под.; 3) дієслова із значенням нанесення удару: *бити, хлистати, лупити, дубасити, ударити, влупити, врізати, заліпити, бамкати, бацнути, гахнути, дзизнути, жахнути, колотити, луцювати* та ін.; 4) дієслова, що позначають пошкодження або руйнування об'єкта, напр.: *зіпсувати, зруйнувати, пошкодити, знівечити, спотворити, скалічити, ушкодити, зламати, знищити* і т. ін.; 5) дієслова із семантикою називання: *називати, звати, величати, іменувати, нарікати, обзивати, прозивати, кликати, дражнити* і под.; 6) дієслова на позначення вимірювання: *вимірювати, відмірювати, домірювати, замірювати, міряти, наміряти, обміряти, переміряти, поміряти* та ін.

Тривалентні дієслівні предикати, які сполучаються з суб'єктною, об'єктною та адресатною синтаксемами, утворюють такі лексико-семантичні групи: 1) дієслова із значенням повідомлення, напр.: *повідомляти, розповідати, розказувати, оповідати, говорити, повідати, викладати, казати, виказувати, диктувати, вибовкувати, висловлювати, заявляти* і под.; 2) дієслова, що позначають побажання: *бажати, зичити, побажати, забажати, жадати, жичити, хотіти* та ін.; 3) дієслова із семантикою давання, які розподіляють на декілька семантичних підгруп: а) давання кому-небудь особисто до рук (для постійного або тимчасового користування): *давати, віддавати, подавати, здавати, надавати, вкладати, вручати, видавати, виділяти, виплачувати, віддавати, довіряти, завдавати* і т. ін.; б) пересилання чого-небудь адресатові поштою, транспортом або за посередництвом кого-небудь: *відправляти, відсилати, передавати, пересилати, надсилати, висилати, попересилати, розіслати, адресувати* та ін.; в) передавання у власність безкоштовно, напр.: *дарувати, презентувати, підносити, обдаровувати, задаровувати, здарувати, нагороджувати, надарувати, передаровувати, роздаровувати, одарувати, заповідати* і под.

Розглядаючи особливості поєднання зазначених предикатів з субстанціальними синтаксемами, слід зазначити, що суб'єктна синтаксема виявляється у більшості випадків необхідним лівобічним компонентом семантико-синтаксичної структури речень із тривалентними дієслівними предикатами. Маючи найвищий ранг з-поміж інших іменникових компонентів, суб'єкт зазвичай виражений називним відмінком, з яким сполучається переважна більшість тривалентних дієслівних предикатів, напр.: *Лікар зняв бинти, змазав рубці йодом* (В.Собко); *Маленький матрос старанно зстругував складаним ножиком кору* (О.Донченко); *Наш Київ матір'ю недаром Усі міста братерські зуть* (М.Рильський); *Сама моя фантазія диктувала мені повісті, новели* (О.Кобилянська). Як видно з прикладів, із залежним від предиката називним суб'єкта корелює головний член двоскладного речення – підмет, що

виступає необхідним компонентом більшості простих двоскладних речень із зазначеними типами предикатів.

Визначальною рисою семантико-синтаксичної структури речень, утворених тривалентними дієслівними предикатами, є наявність об'єктної субстанціальної синтаксеми, що сполучається із дієсловами різних семантичних груп. Досліджуючи власне-об'єктні синтаксеми, мовознавці стверджують, що вони є семантично передбачуваними тривалентними дієсловами іменниковими компонентами, які мають обов'язковий вияв у мовленні. У сучасній українській мові власне-об'єктний елемент використовується при тривалентних дієслівних предикатах у вигляді залежної словоформи, що позначає істоту або предмет, на які спрямовано дію, напр.: - *Геть к бісу, не лізь!* – *одказав Жук і **закрив голову** подушкою* (П.Мирний); *Лягаючи спати, хазяйка **закутала** теплою хусткою **чайник**, щоб не прохолов* (А.Головко); *Трохи згодом ми **відрубали** сокирою **гілку*** (І.Муратов); *Всі ж діти **кликали хлопця** просто Буциком* (О.Донченко); *Друзям на ближні і дальні кордони я **адресую листи*** (П.Дорошко).

Розглядаючи особливості функціонування інструментальних синтаксем, слід зазначити, що вони так само є прогнозованими семантикою предиката і сполучаються з тривалентними дієсловами, що позначають активну дію суб'єкта на об'єкт. Такі предикати утворюють семантичні групи покриття одного об'єкта іншим, зміни або перетворення об'єкта, нанесення удару, пошкодження або руйнування, називання та вимірювання, напр.: *Мати **закутала** грубим полотняним **шматком** маля і поклала до колиски* (С.Чорнобривець); *Засівав [Веремія] раніше свої поля не стільки **хлібом**, скільки пахучою **коноплею** на продаж* (М.Стельмах); *На Дону хтось **б'є ломом** лід, мабуть вирубує ополонку для худоби* (Г.Тютюнник); *Лукія такої думки, що розумну дитину **достатком не зіпсуєш*** (О.Гончар); *Серед усієї челяді його й за чоловіка не вважали, **дражнили** його **куркою*** (О.Довженко); *Він **міряв** усіх однією **міркою**, усіх вважав споживацькими, несвідомими елементами* (Ю.Збанацький). Як бачимо, морфологічним варіантом вираження інструментальних синтаксем є орудний відмінок, що виявляється основним засобом вираження інструментальності у структурі речень зазначеного типу.

Субстанціальні синтаксеми з адресатною семантикою звичайно залежать від тривалентних дієслівних предикатів, що позначають повідомлення, давання та побажання. Основною формою вираження адресатної синтаксеми вважають давальний відмінок, напр.: *От я й **викладаю** все теє **небозі*** (М.Вовчок); *Вона.. чула всі слова, які він **адресував Олі**, співчувала йому в хвилини розчарувань* (П.Загребельний); *Порадившись з сестрою, хлопець тут же вирішив, що завтра **відішле** свій **виграш матері*** (О.Гончар); *Всякий своєму **рідному** добра **бажає*** (Л.Українка). Слід зазначити, що адресатній синтаксемі властивий вузький лексичний діапазон: вона виражається здебільшого іменниками на позначення осіб.

Таким чином, аналізуючи тривалентні дієслівні предикати, приходимо до висновку, що у складі семантично елементарних речень вони сполучаються із субстанціальними компонентами у функції суб'єкта, об'єкта та інструменталія або адресата. Виступаючи семантично передбачуваним компонентом у

реченнях вказаного типу, суб'єктна синтаксема позначає діяча і, здебільшого, виражається називним відмінком. Об'єктна синтаксема вживається з усіма типами тривалентних дієслівних предикатів та позначає істоту або предмет, на який спрямовано дію. Інструментальна синтаксема залежить від дієслів, що позначають активну дію суб'єкта на об'єкт та репрезентована формою орудного відмінка. Адресатна синтаксема сполучається з окремими типами тривалентних дієслів, функціонуючи у формі давального відмінка.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян 1973 – Апресян Ю.Д. К построению языка для описания синтаксических свойств речи // Проблемы структурной лингвистики, 1972. – М.: Наука, 1973. – С. 279-325.
2. Арват 1979 - Арват Н.Н. О семантике предложения // Филол. науки. – 1979. - №5. – С.52-61.
3. Богданов 1977 – Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 200 с.
4. Вихованець 1983 – Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
5. Вихованець 1988 – Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 255 с.
6. Вихованець 1992 - Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець 1993 - Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
8. Вихованець 1996 – Вихованець І.Р. Граматичні вияви керування // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 1996.– Вип. 2. – С. 9-13
9. Городенська 1991 – Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
10. Кацнельсон 1972 – Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
11. Мухин 1964 – Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов: На материале древнеангл. яз. – М.; Л.: Наука, 1964. – 292 с.
12. Сусов 1973 – Сусов И.П. Семантическая структура предложения: На материале простого предложения в современном немецком языке. – Тула: Изд. Тул. пед. ин-та, 1973. – 141 с.
13. Теньер 1988 - Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
14. Филлмор 1981 – Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубеж. лингвистике. – 1981. – Вып. 10. – С. 369-495.
15. Чейф 1975 - Чейф У.Л. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 482 с.
16. Schank 1972 - Schank R. “Semantics” in conceptual analysis. *Lingua*. – 1972. – Vol. 30. – N. 2/3. – P. 101-140.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галаган Олена Миколаївна – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: проблеми функціонального синтаксису української мови.